

Обосновывается, что теория о свободе воли и выбора, развитая Григорием Просветителем, одним из первых применивших философский подход в христианской теологии, не имеет аналогов в христианском богословии, в исторической науке о праве и основана на авестийской-зороастрийской теории свободы воли и выбора. Эта теория научно обоснована более последовательно, чем подовные теории его предшественников Климента Александрийского и Оригена. В статье также доказывается, что Месроп Маштоц не мог быть автором "Частоповторяемых речей".

THE ISSUE OF FREE CHOICE IN "SPEECHES"

S. A. KHACHATRYAN

The important side of the theory of free will such as free choice is discussed in the article. It argues that the theory of free will and free choice has not its analogue in the Christian theology, history and law which is developed by Gregory the Illuminator who was one of the first to apply the philosophical approach in Christianity. It is based on the Zoroastrian theory of free will and free choice and is argued more consistently than the corresponding theories of Kliment of Alexandria and Origenes. It is stated in the article that Mesrop Mashtots could not be the author of "Speeches".

ՀԱՅՈՑ ԴԱՏԱՍՏԱՆԱԳՐՔԵՐԸ ՈՐՊԵՍ ՀԱՅ ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՂԲՅՈՒՐ

Մ. Ա. ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

ԳՊՀ դոցենտ

Հայ ժողովուրդը, լինելով աշխարհի հնագույն ժողովուրդներից մեկը, ունի իր պատմական, իրավական զարգացման առանձնահատկությունները: Հայ իրավական հուշարձաններում առկա են իրավաքաղաքական մտքի արժեքավոր վկայություններ՝ մարդու իրավունքների վերաբերյալ իրավանորմեր, որոնք ժամանակին խնդիր են ունեցել պաշտպանելու մարդու անվտանգությունը, նրա ազատ կամքը, պատիվը և արժանապատվությունը:

Իրավական հուշարձանները կանոնական և աշխարհիկ օրենքների համակարգված ժողովածուներն են: Հայ իրավական հուշարձանները մի շարք պատճառներով համաշխարհային իրավաքաղաքական մտքի և մարդու իրավունքների զարգացման պատմության մեջ չեն ունեցել այնպիսի ազդեցություն, ինչպիսին ունեցել են անգլիական¹, ֆրանսիական² և ամերիկյան³ հուշարձանները:

¹ Տե՛ս Ազատությունների Մեծ Խարտիան Անգլիայում /1512թ. հունիսի 15/ (*Արշակյան Ա.* Արտասահմանյան երկրների պետության և իրավունքի պատմություն, Ստրկատիրության և ֆեոդալիզմի շրջան, հատոր 1, Ե., 1997, էջ 150; Хрестоматия по всеобщей истории государства и права / Под ред. К. И. Батыра. Ч. 1. М., 2000):

² Տե՛ս Մարդու և քաղաքացու իրավունքների մասին ֆրանսիական հռչակագիրը /1789թ. օգոստոսի 26/ (*Արշակյան Ա.*, Արտասահմանյան երկրների պետության և իրավունքի պատ-

Սակայն, հայ իրավաբաղաքական միտքը ստեղծել է այնպիսի իրավունքի աղբյուրներ, որոնք ամրագրում են մարդու իրավունքների վերաբերյալ իրավական նորմեր, և արժանի են լուրջ գիտական ուսումնասիրման:

Հայոց ազգային օրենսդրությունը /իրավական համակարգը/ զարգացել է երկու հիմնական ուղղություններով՝ կանոնական իրավունքի և աշխարհիկ իրավունքի ձևով: Հայ կանոնական իրավունքի ձևավորումը սկսվել է 4-րդ դարից, երբ քրիստոնեությունը Հայաստանում ճանաչվեց պետական կրոն /301թ./: Այստեղից էլ, աշխարհիկ օրենսդրությանը զուգահեռ, ձևավորվեց նաև կրոնական /եկեղեցական/ իրավունքը՝ հիմնականում եկեղեցական գործիչների իրավաստեղծ գործունեության շնորհիվ: Եկեղեցական գործիչների աշխատանքները վերլուծելիս՝ նկատվում է այն հիմնական գաղափարը, որ մարդու բնական և անօտարելի հատկանիշներից է կամքի ազատությունը, անձնիշխանությունը:

Հայ իրավաբաղաքական հուշարձաններից առանձնակի նշանակություն են ձեռք բերել Հովհաննես Օձնեցի Իմաստասեր կաթողիկոսի «Կանոնագիրք Հայոց» /730թ./, Դավիթ Ալավկաորդու «Կանոնները» /1130թ./, Մխիթար Գոշի «Հայոց դատաստանագիրքը» /1184թ./, Սմբատ Սպարապետի «Դատաստանագիրքը» /1265թ./, Ներսես Շնորհալու «Թուղթ ընդհանրականը» /1166թ./, Հովհաննես Բաղրամյանի «Նոր տետրակ, որ կոչվի յորդորակը» /1771թ./, Հակոբ և Շահամիր Շահամիրյանների «Որոգայթ Փառացը» /1787թ./, ինչպես նաև արևմտահայերի «Ազգային Սահմանադրությունը» /1861թ./, որոնցում ոչ միայն տեղ են գտել պետությանը և իրավունքին վերաբերող դրույթներ, այլև՝ մարդու և քաղաքացու իրավունքներին ու ազատություններին վերաբերող նորմեր, որոնք իրենց իրավական նշանակությամբ դարձել են իրավունքի աղբյուրներ:

Ընդհանրապես իրավունքի աղբյուրի, այդ թվում՝ հին միջնադարյան իրավունքի աղբյուրի հասկացության հիմնահարցը իրավագիտության կնճռոտ հարցերից է, որի հետազոտությունը ունի ինչպես պատմաճանաչողական, այնպես էլ գիտատեսական նշանակություն:

Այս կապակցությամբ դեռևս խորհրդային շրջանի հայտնի իրավաբան-գիտնական Ս. Ֆ. Քեչեկյանը նշել է, որ «Իրավունքի աղբյուրի հարցը իրավունքի տեսության ամենաչարգաբանվածներից մեկն է»⁴:

Իրավագիտական գրականության մեջ «իրավունքի աղբյուր» հասկացությունը օգտագործվում է երկու տարբեր նշանակությամբ՝ «իրավունքի նյութական աղբյուր» (իրավունքի աղբյուր՝ նյութական իմաստով) և «իրավունքի ձևական աղբյուր» (իրավունքի աղբյուր՝ ձևական իմաստով):

Ընդ որում, «իրավունքի նյութական աղբյուր» ասելով՝ նկատի են առնվում իրավունքի կազմավորման նախադրյալները, այսինքն՝ այն ամենը, որը համապատասխան մոտեցման համաձայն ծնում (ձևավորում) է պոզիտիվ իրավունքը՝ այս կամ այն նյութական կամ հոգևոր գործոնները, հասարակական հարաբերու-

մություն, Նոր ժամանակաշրջան, Ե., 1998, էջ 53; **Федотов К. Г.** История государства и права зарубежных стран, Л., 1977):

³ Տե՛ս ԱՄՆ-ի սահմանադրությունը /1787թ. սեպտեմբերի 17/ (**Արշակյան Ա.**, Արտասահմանյան երկրների պետության պատմություն, Նոր ժամանակաշրջան, Ե., 1998, էջ 136-140; **А. В. Ефимов.** "Очерки истории США, 1492-1870 гг." М., 1958):

⁴ Տե՛ս **Кечекян Ц. Ф.** О понятии источника права, Ученые записи МГУ, Вып 116, кн.1, М., 1946:

թյունները, մարդու բնույթը, իրերի բնությունը, աստվածային կամ մարդկային բանականությունը, Աստծո կամ օրենսդրի կամքը և այլն:

«Իրավունքի ձևական աղբյուրը» գործող իրավունքի դրույթների «բովանդակության» արտաքին դրսևորումն է⁵:

Իրավունքի աղբյուրի հարցը գտնվում է իրավաբան-գիտնականների ուշադրության կենտրոնում, և նրա սահմանման խնդրին կան տարբեր մոտեցումներ: Այդ հիմնախնդրին անդրադարձել են Գ. Ֆ. Շերշենևիչը⁶, Վ. Ի. Սերգեևիչը⁷, Վ. Ն. Խրոպանյուկը⁸, Գ. Յ. Սաֆարյանը⁹, Վ. Ս. Ներսեսյանցը¹⁰, Ս. Ի. Մարչենկոն¹¹, Ս. Լ. Զիվը¹², Ռ. Կրոսսը¹³, և այլք:

Իրավունքի արդի տեսության համաձայն «Իրավունքի աղբյուրները կան ձևերը իրավական նորմերի պաշտոնական արտահայտման և ամրապնդման ձևերն են, որոնք գործում են տվյալ պետությունում»¹⁴: Իրավունքի հիմնական աղբյուրներն են՝ իրավական սովորույթը, իրավաբանական նախադեպը, նորմատիվ իրավական ակտը, նորմատիվ իրավական պայմանագիրը:

Սովորույթը մարդկանց այն համընդհանուր վարքականոցներն են, որոնք փոխանցվում են սերնդից սերունդ, անընդհատ կրկնվում և կատարվում՝ հասարակական գիտակցության ուժով: Սովորույթները մշակվում են հասարակական գործունեության ընթացքում¹⁵: Սովորույթները լինում են՝ կենցաղային և իրավաբանական նշանակություն ունեցող:

Առաջինները զոյություն ունեն, գործում են հասարակության մեջ՝ առանց պետական իշխանության միջամտության: Երկրորդները՝ իրավաբանական սովորույթները, թույլատրվում են պետության կողմից, հաստատվում և արժանանում են նրա պաշտպանությանը՝ հարկադրանքի մարմինների միջոցով: Կենցաղային սովորույթները երբեմն փոխակերպվում են իրավաբանական սովորույթների:

Իրավունքի սկզբնական ու ամենահին աղբյուրը եղել է սովորույթը, որի գործող հետևանքը սովորույթային իրավունքն է¹⁶: Սակայն միայն այն սովորույթն է իրավունքի աղբյուր դառնում, որը հասարակական համակեցության մեջ գործադրվում և պահպանվում է իբրև համապարտադիր նշանակություն ունեցող

⁵ Տե՛ս **Ներսեսյանց Վ. Ս.** Իրավունքի և պետության տեսություն, Ե., 2001, էջ 155:

⁶ Տե՛ս **Шершеневич Г. Ф.** Общая теория права, М., 1911, էջ 368-369:

⁷ Տե՛ս **Сергеевич В. И.** Лекции по истории русского права, СПб., 1889-1990, էջ 5:

⁸ Տե՛ս **Хропанюк В. Н.** Теория права и права, М., 1997, էջ 223-228:

⁹ Տե՛ս **Սաֆարյան Գ. Ի.** Իրավունքի պատմության և տեսության հիմնահարցեր, Եր., 2010, էջ 441-446:

¹⁰ Տե՛ս **Ներսեսյանց Վ. Ս.** Նշվ. աշխ., էջ 155-174:

¹¹ Տե՛ս **Марченко М. И.** Источники права, М., 2005:

¹² Տե՛ս **Зивс С. Л.** Источники права, М., 1981:

¹³ Տե՛ս **Кросс Р.** Прецедент в Английском праве, М., 1978:

¹⁴ Տե՛ս **Мицкевич В. И.** Источники /формы выражения/ российского права. Историко-теоретический очерк, закон, Создание и толкования, Под ред. А.С. Пиголкина, М., 1998, էջ 6:

¹⁵ Տե՛ս **Բարսիլյան Լ.** Հռոմեական մասնավոր իրավունք, Ե., 2001, էջ 30:

¹⁶ Տե՛ս **Гравский В. Г.** Всеобщая история права и государства, М., 2000, էջ 36-41:

վարքագծի կանոն:

Սովորութային կանոնները իրավական նորմ են դառնում, երբ պետությունը իրավաբանորեն ամրագրում է դրանք: Հիրավի, հնագույն ժամանակաշրջանի պետությունների օրենսդրական ժողովածուները, որպես կանոն, կազմված են սովորութային իրավունքի փոխառումներից: Մասնավորապես, այդպիսիք են Բաբելոնի «Համուրապպիի օրենքները», Հռոմի «12 տախտակները», Հին Հունաստանի «Սոլոնի» օրենքները, Հին Հնդկաստանի «Մանուի» օրենքները, «Ռուսական պրավդան», Մ. Գոշի «Հայոց դատաստանագիրքը» և այլն:

Ժամանակակից պայմաններում սովորույթը զգալի չափով կորցրել է իրավունքի աղբյուրի իր դերը, սակայն դեռևս սովորույթները հանդիսանում են իրավունքի աղբյուր: Սովորութային իրավունքը հայ աշխարհիկ օրենսդրության աղբյուրներից մեկն է, սովորույթը հայ իրավունքի աղբյուր է հանդիսացել ազգային դատաստանագրքերի համար: Սովորութային իրավունքի նորմերը հայ իրականության մեջ գործադրվել են մաս հետագա դարերի ընթացքում¹⁷:

Իրավաբանական նախադեպը ժամանակակից աշխարհում առավել տարածված իրավունքի աղբյուր է: Իրավաբանական նախադեպը կոնկրետ գործի վերաբերյալ դատական կամ վարչական որոշումն է, որին տրվում է համապարտադիր նշանակություն:

Դատական նախադեպի էությունն այն է, որ կոնկրետ գործի վերաբերյալ դատարանի նախկինում կայացրած որոշումը իրավական նորմի ուժ ունի մաս հետագա նմանատիպ գործերը քննելիս և լուծելիս: Նախադեպային իրավունքը, իր որակական հատկանիշներով պայմանավորված, շատ հաճախ անվանում են «բաց» համակարգ, ի տարբերություն ռոմանա-գերմանական «փակ» համակարգի¹⁸: Նախադեպային իրավունքի հայրենիքը Անգլիան է:

20-րդ դարի կեսերից նախադեպը որպես իրավունքի աղբյուր սկսվեց կիրառվել մաս մայրցամաքային իրավական ընտանիքում և աստիճանաբար ճանապարհի հարթեց դեպի ազգային իրավական համակարգեր¹⁹:

Իրավունքի աղբյուրների կարևոր ձևերից է նորմատիվ-իրավական ակտը: Նորմատիվ-իրավական ակտը սահմանված կարգով իրավասու մարմինների կողմից ընդունված փաստաթուղթն է, որը սահմանում, փոփոխում կամ վերացնում, ինչպես մաս գործողության մեջ է դնում իրավունքի նորմերը: Դա նորմատիվ բնույթի պետական ակտ է: Նորմատիվ-իրավական ակտերի շարքին են դասվում սահմանադրությունները, օրենսգրքերը, օրենքները, գործադիր իշխանության մարմինների նորմատիվ որոշումները: Ի տարբերություն իրավունքի այլ աղբյուրների, նորմատիվ ակտերը առավել ամբողջական են արտացոլում հասարակության զարգացման փոփոխվող պահանջները, ապահովում են իրավական կարգավորման անհրաժեշտ կայություն և արդյունավետություն:

Ժամանակակից զարգացած իրավական համակարգերում զգալի տեսակարար կշիռ ունեն մաս նորմատիվ պայմանագրերը: Նորմատիվ պայմանագիրը եր-

¹⁷ Տե՛ս **Սարգսյան Գ.** Հայաստանի իրավական համակարգը և ռոմանա-գերմանական իրավական ընտանիքը, Դատական իշխանություն, Ե., 2012, թ. 11, էջ 38:

¹⁸ Տե՛ս **Давид Р., Спивожа Ж.** Основные правовые системы современности, М., 1998, էջ 245:

¹⁹ Տե՛ս **Սաֆարյան Գ. Ն.** Նշվ. աշխ., էջ 444:

կու կամ ավելի կողմերի համաձայնությունն է, որը պայմանավորող կողմերի իրավասության շրջանակում սահմանում, փոփոխում կամ վերացնում է իրավական նորմեր: Նորմատիվ պայմանագրերը լինում են ներպետական և միջազգային:

Միջազգային պայմանագրերը Հայաստանի Հանրապետության իրավական համակարգի բաղկացուցիչ մասն են: Միջազգային պայմանագրերը կարող են վերաբերվել պետությունների տնտեսական, առևտրային, ռազմական, մշակութային և այլ ոլորտներին: Ըստ սուբյեկտների՝ միազգային պայմանագրերը դասակարգվում են միջպետական, միջկառավարական, միջգերատեսչական պայմանագրերի: Դրանք կնքվում են պետության անունից, ճանաչվում պաշտոնապես, վավերացվում են և սահմանված կարգով ընդունումից հետո պարտադիր ուժ ձեռք բերում պայմանավորվող կողմերի ամբողջ տարածքում:

Եթե գործող իրավունքի աղբյուրները հիմնականում նորմատիվ-իրավական ակտերն ու սովորութային նորմերն են, ապա «իրավունքի պատմության աղբյուրները դառնում են գերազանցապես գրավոր այն հուշարձանները, որոնցում արտացոլվել են տվյալ ժամանակաշրջանի գործող իրավունքը՝ զանազան դատաստանագրքեր, օրենքների ժողովածուներ, մատենագրական ու վիմագրական վկայություններ և այլն»²⁰:

Դատաստանագիրքը պետության կամ կրոնական ազգային հաստատությունների կողմից կողմիքիկացված կամ համակարգված օրենքների ժողովածու է²¹:

Հին Հայաստանում ազգային, աշխարհիկ օրենսդրական ակտեր՝ դատաստանագրքերի, օրենքների հավաքածուների կամ որևէ այլ ձևով չեն եղել: Առաջին անգամ աշխարհիկ օրենսդրության նման ժողովածուներ կանոնների և դատաստանագրքերի ձևով երևան եկան միջին դարերում: Դրանք ազգային դատաստանագրքերն էին, որոնք և հանդիսացան միջնադարյան հայ աղբյուրներից մեկը²²:

Հայ իրավական հուշարձաններում և կանոնական իրավունքում մարդու իրավունքների և դրանց պաշտպանությանը վերաբերող հարցերը որոշակիորեն արտացոլվել են Դավիթ Ալավկաորդու «Կանոններ» աշխատությունում, որը գրվել է 1130թ: Այն հանդիսացել է հայ միջնադարյան իրավունքի կարևորագույն աղբյուրներից մեկը և համարվում է հայկական ինքնուրույն դատաստանագրքի ստեղծման առաջին փորձը²³:

Դավիթ Ալավկաորդու ստեղծած կանոնները և այլ հին ու միջնադարյան հայ իրավաբանական հուշարձաններ, պետական իշխանությամբ վավերացված և ընդունված չլինելով հանդերձ, կիրառում էին գործնականում, հետևաբար իրավաբանական ուժ ունեցող ակտեր էին հանդիսանում: Ուշագրավ է, որ Դավիթ Ալավկաորդու «Կանոնները», ինչպես նաև հայ եկեղեցիական իրավունքի բոլոր կարևոր հուշարձանները, կազմված էին հազարամյակների ընթացքում գործող

²⁰ Տե՛ս **Սամուելյան Խ.** Հին հայ իրավունքի պատմություն, Հ. Ա, Ե., 1939, էջ 25:

²¹ Տե՛ս **Ավագյան Ռ.** Հայ իրավական մտքի գանձարան, Հ. 1, Ե., 2001, էջ 20:

²² Տե՛ս **Թովմասյան Ա.** Հին և միջնադարյան հայ քրեական իրավունք, Ե., 1962, էջ 117:

²³ Տե՛ս **Ղազինյան Գ.** Քրեական դատավարության պատմական և արդի հիմնախնդիրները Հայաստանում, Ե., 2001, էջ 21:

սովորությանին իրավունքի նորմերի համակողմանի և մանրակրկիտ հաշվառմամբ, այսինքն՝ այդ «Կանոնների» հիմքում ընկած է սովորությանին իրավունքը²⁴:

Գնահատելով Դավիթ Ալավկատորդու հասարակական, քաղաքական և իրավական հայացքները, ինչպես նաև նրա «Կանոնների» տեղը միջնադարյան հայ իրավաքաղաքական հուշարձանների շարքում, պետք է նշել, որ իր կանոններում նա առաջին անգամ առաջարկել է իրավաքաղաքական մտքի մի շարք գաղափարներ: Դավթի «Կանոնների» ձեռագրերի թիվը հասնում է 17-ի, որոնցից 15-ը գտնվում է Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտում՝ Մատենադարանում, մեկը՝ Վենետիկի, մյուսը Վիեննայի Մխիթարյանների մոտ²⁵:

Կանոնների հիմնական աղբյուրներն են՝ սովորությանական իրավունքը, Հին ու Նոր Կտակարանները և հատկապես Մովսես մարգարեի Հին Կտակարանի հայտնի Հնգամատյանը, հայ կանոնական իրավունքը:

Բացի վերը նշված աղբյուրներից, նա ուսումնասիրել և օգտագործել է հայ մատենագիրների, հատկապես փիլիսոփաների աշխատությունները, որոնք իրենց ազդեցությունն են թողել նրա աշխարհայացքի ձևավորման վրա:

«Կանոններ»-ում հանցագործության սուբյեկտ է ճանաչվում որոշակի տարիքի հասած ֆիզիկական անձը: Այս սկզբունքը պահպանվել է առ այսօր և ամրագրված է ՀՀ քրեական օրենսգրքում: Ի տարբերություն այս դրույթի՝ հին և միջնադարյան իրավունքում հանցագործության սուբյեկտ էին ճանաչվում նաև կենդանիները և բնության ուժերը: Խստիվ արգելվում է ինքնադատաստանը, իսկ ինքնադատաստան կատարողները համարվում են հանցագործ և ենթարկվում քրեական պատասխանատվության ու պատժի: «Կանոններ»-ում նշված է նաև անհրաժեշտ պաշտպանության՝ քրեական պատասխանատվությունից ազատելու հիմքի մասին: Պատիժը նշանակելու հարցում հեղինակը սահմանել է մի շարք կարևոր մարդասիրական բնույթի կանոններ: Նա նշել է պատիժը խստացնող և մեղմացնող հանգամանքների մասին: Ծանրացնող հանգամանքներ էին հանցագործությունների դաժանաբար կատարումը, բազմակիությունը, որն իր մեջ ներառում է ռեցեդիվի հատկանիշներ և այլն: Մեղմացնող հանգամանքներ էին անզգույշ հանցագործություն կատարելը, որի դեպքում նախատեսված էր անհամեմատ մեղմ պատիժ՝ դրամական տուգանք, ապաշխարհանք և այլն: Ծանրացնող հանգամանքների դեպքում հանցագործի նկատմամբ կիրառվում էին ավելի խիստ պատիժներ, որոնցից էին մարմնական պատիժը, ազատազրկումը և մահապատիժը:

Ըստ Դավիթ Ալավկատորդու «Կանոնների»՝ մարդուն կարելի էր ենթարկել քրեական պատասխանատվության, եթե նրա արարքում առկա էր մեղքը:

Համապատասխանաբար սահմանված էին մեղքի հետևյալ ձևերը՝ դիտավորություն, անզգուշություն և մեղքի խառը ձևը:

Դավիթ Ալավկատորդին անդրադարձել է նաև ընտանեկան իրավունքին: Ըստ նրա՝ ամուսնանալու համար պետք է լինի կնոջ և տղամարդու կամավոր համաձայնությունը: Նա դեմ էր անհիմն ամուսնալուծություններին: Մեծ նշանակու-

²⁴ Տե՛ս Նույն տեղում, էջ 179-244:

²⁵ Տե՛ս *Աբրահամյան Ա.* «Դավիթ Ալավկատորդու կանոնները», /ուսմնասիրություն և բնագիր/, «Էջմիածին», սեպտեմբեր-հոկտեմբեր 1952թ., հունվար, փետրվար, մարտ, 1953:

թյուն էր տալիս երեխաների անվճար ուսուցման խնդրի լուծմանը:

Իր «Կանոններ»-ում նա կարևորել է նաև աշխատանքային հարաբերությունները, աշխատաժամանակի և աշխատանքի պաշտպանության հարցերը: Որոշ կանոններ վերաբերում էին վաշխառությանը, դիտավորյալ հրկիզմանը, երդմնազանցությանը, անկարգ լացուկոծի, գերիների ու աղքատների հետ վարվելուն, կանանց ապահարզանի, ծննդաբերության և այլ կենցաղային խնդիրների կարգավորմանը: Լինելով հայ քրիստոնեական եկեղեցու ներկայացուցիչներից մեկը՝ Դավիթ Ալավկատորդին բնականաբար դրսևորում է որոշակի անհանդուրժողականություն ժամանակաշրջանի աղանդների (Թոնդրակյան շարժման մասնակիցների) և այլակրոնների (մահմեդականների) նկատմամբ:

Անդրադասառնալով Դ. Ալավկատորդու կանոններին, հին հայ իրավունքի գիտակ էս. Սամուելյանը, նկատի ունենալով այդ երկի կիրառական նշանակությունը, այն իրավամբ դասել է ազգային դատաստանագրքերի շարքը²⁶: Նմանատիպ կարծիք է արտահայտել նաև Մանուկ Աբեղյանը՝ նշելով, որ Դավիթ Ալավկատորդու կանոնները հայկական կանոնական օրենսդրությունն են և դասվում են հայկական դատաստանագրքերի թվին²⁷:

Դավթի կանոնները կարևոր սկզբնաղբյուր են ինչպես հայ իրավունքի պատմության, այնպես էլ միջնադարյան Հայաստանի վարք ու բարքի, հասարականքադաքական և իրավական ուսմունքների պատմության համար:

Դավիթ Ալավկատորդու կանոններին քննությունը ցույց է տալիս, որ իրենց բովանդակության բազմազանությամբ դրանք ժամանակին մեծ արժեք են ներկայացրել: Այդ պատճառով էլ զարմանալի չէր, որ Դավիթ Վարդապետի մահվանից բավականին ժամանակ անց դրանք որպես սկզբնաղբյուր օգտագործել են և՛ Մխիթար Գոշը, և՛ Սմբատ Գունդստաբլը՝ իրենց դատաստանագրքերում²⁸:

Դատաստանագրքի հայերեն տեքստը առաջին անգամ հրապարակվել է 1953թ-ին:

Մխիթար Գոշը հայ միջնադարյան վերածնության ժամանակաշրջանի կարևորագույն գործիչներից է, ում մահվան 800-ամյակը լրացավ 2013 թվականին: Այդ երկար ու ձիգ դարերի ընթացքում, սակայն, Գոշի անունը և գրական ստեղծագործության նշանակությունը չխամրեցին: Նա մնաց որպես հայ մշակույթի մեծ երախտավորներից մեկը: Ընդ որում, Գոշով հետաքրքրվել են ոչ միայն իրավագետներն ու գրականագետները, այլև բանասերները, լեզվաբանները, պատմաբանները, մանկավարժները, տնտեսագետները և փիլիսոփաները²⁹:

Միջնադարյան Հայաստանի իրավական հուշարձաններում մարդու իրավունքների, մարդկանց ազատության, անվտանգության, իրավահավասարության, պատվի և արժանապատվության գաղափարներն առավել հնչել և ցայտուն են արտահայտվել Մխիթար Գոշի «Հայոց դատաստանագրքում», որը

²⁶ Տե՛ս *Սամուելյան էս.* Նշվ. աշխ., էջ 75:

²⁷ Տե՛ս *Աբեղյան Ս.* Հայ հին գրականության պատմություն, Ե., 1946, էջ 46:

²⁸ Տե՛ս *Պողոսյան Է. Վ.* Հայաստանի պետության և իրավունքի պատմություն, Երևան, 2009, էջ 189-190:

²⁹ Տե՛ս *Թանանյան Գ.* Մխիթար Գոշի իրավունքի փիլիսոփայությունը, ՊԲՀ, 2012, թիվ 1, էջ 39:

կազմվել է 1184թ-ին:

Բայց Գոշի գլուխգործոցն է «Գիրք դատաստանին», որը բացառիկ արժեք է ներկայացնում և որպես միջնադարյան իրավունքի նշանավոր գործ՝ առաջնակարգ տեղ է զբաղեցնում աշխարհի ճանաչված օրենսդրական հուշարձանների շարքում³⁰: Այն կիրառվեց ոչ միայն բուն հայրենիքում, այլև նրա սահմաններից դուրս, հայկական գաղթօջախներում, մի հանգամանք, որ բացառիկ երևույթ է իրավագիտության պատմության մեջ:

Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքը գրված է գրաբարով, բաղկացած է 251 հոդվածից: Հատուկ համակարգում չկա, տեսական դատողությունները զուգակցված են հեղինակի առաջարկություններով, իրավունքի նորմերով ու դրանց բացատրություններով³¹: Քաղաքական իր կողմորոշմանը համապատասխան՝ Մ. Գոշը ոչ թե Ներսես Լամբրոնացու օրինակով փորձել է հայերեն թարգմանել հունական կամ օտար օրենքները, այլ ձեռնամուխ է եղել և ստեղծել ազգային օրենսգիրք: Ազգային օրենքների ժողովածուի ստեղծմամբ Գոշը նպատակ էր հետապնդում պետականությունը նոր-նոր կորցրած հայ ժողովրդի ինքնագիտակցությունն արթնացնել, սատարել ընդհանուր համազգային շահերին, հայ ժողովրդի ինքնահաստատմանը և քաղաքական ինքնորոշմանը: Դատաստանագիրքը այս առումով հանդես է գալիս որպես իրավական - քաղաքական ծրագիր³²: Կողմնակից լինելով կառավարման միապետական ձևին, նա պետաիրավական կառուցվածքը տեսնում է կենտրոնացված իշխանության ձևով՝ միապետի գլխավորությամբ: Հայ իրավագիտության պատմության մեջ առաջին անգամ Մ. Գոշը ուրվագծում է պետության սուվերենության /ինքնիշխանության/ հասկացությունը և առանձնացնում դրա երկու հիմնական հատկանիշները՝ պետական իշխանության լրիվ ինքնուրույնությունը պետության ներսում և անկախությունը՝ արտաքին հարաբերություններում: Գոշից հետո միայն 16-րդ դարում ֆրանսիացի իրավաբան Ժան Բոդենը «Վեց գիրք պետության մասին» աշխատությունում անդրադարձավ պետության ինքնիշխանության գաղափարին:

Բացի ինքնիշխանության գաղափարից, Գոշը առաջարկել է նաև օրենքի գերակայության գաղափարը: Գոշը կողմնակից էր երկրում մեկ համապետական օրենք, օրենսգիրք սահմանելուն և դեմ՝ ավատական բազմաթիվ, հաճախ իրարանքեղ, անջատ-մասնավոր (պարտիկյուլար) օրենքների գոյությանը³³:

Դատաստանագրքում հեղինակը անդրադարձել է իրավունքի տարբեր ճյուղերին:

Քրեաիրավական նորմերը սահմանելիս՝ Գոշը ելնում է այն տեսակետից, որ հանցագործությունների հիմքում ընկած է մեղքը և մասնավորապես մեղքը քրեաիրավական իմաստով ծագում է ոչ թե բնությունից, կամ ինքնին, այլ երբ մարդը գիտակցաբար խախտում է օրենքը /մաս 2-րդ, հոդված Ժ/:

Մարդկանց քրեաիրավական պատասխանատվության ենթարկելու հարցում

³⁰ Տե՛ս **Ավագյան Ռ.** Հայ իրավական մտքի գանձարան, Հ.1, Ե., 2001, էջ 337:

³¹ Տե՛ս **Ասլանյան Ա.** Հայաստանի պետության և իրավունքի պատմություն, Ե., 2009, էջ 108:

³² Նույն տեղում, էջ 109:

³³ Տե՛ս **Սուքիասյան Ա.** Մ. Գոշը և «Հայոց դատաստանագիրքը», Ե., 1962, էջ 20:

Գոշը նախատեսում է երկու մոտեցում՝

1. Քրեաիրավական պատասխանատվության հիմքում պետք է ընկած լինի մեղքը, այսինքն՝ միայն մեղավորությամբ կատարված արարքի համար մարդուն կարելի է ենթարկել քրեական պատասխանատվության:

2. Պատասխանատվության անհատականացում, այսինքն՝ մարդը ենթակա է քրեական պատասխանատվության միայն սեփական արարքի համար:

Այստեղից կարելի է եզրակացնել, որ մարդկանց քրեաիրավական պատասխանատվության ենթարկելու և պատժելու հիմքում դատաստանագրքում ամրագրված են սուբյեկտիվ մեղսայնացման և պատժի անհատականացման սկզբունքները և հանցագործության սուբյեկտ կարող է ճանաչվել միայն մարդը՝ 12 տարեկանից բարձր, այն դեպքում, երբ այդ ժամանակաշրջանում եվրոպայում և այլ երկրներում հանցագործության սուբյեկտ են համարվել նաև կենդանիները, անգամ բնության ուժերն ու անշունչ առարկաները:

Պատժի հետ կապված՝ Գոշն առաջարկում է, որ նախ պատիժը համապատասխանի կատարած արարքի վտանգավորության աստիճանին, ապա և միայն պետք է պատժել հանցագործի անձը, ինչպես նաև հաշվի առնել հանցագործության կատարման միջոցներն ու մեթոդները, շարժառիթներն ու առաջացրած հետևանքները: Ըստ Գոշի՝ պատիժը պետք է ծառայի հանցագործին խրատելու և ուղղելու նպատակին:

Գոշի դատաստանագիրքը սահմանում է պատժատեսակների սահմանափակ քվաքանակ, և աչքի չի ընկնում իր առանձնակի դաժանությամբ: Հիմնական պատժատեսակներն են դրամական տուգանքները, մարմնական պատիժները, ազատազրկումը և ապաշխարանքը: Իսկ ինչ վերաբերվում է մահապատժին, ապա Գոշը դեմ էր այս պատժատեսակին, որը բավականին լայնորեն տարածված էր միջնադարյան ավատատիրական երկրներում: Նրա դատաստանագրքում մահապատիժը կիրառվում է խիստ բացառիկ դեպքերում: Նա առաջարկում էր մահապատիժը փոխարինել տուգանքով, անդամահատությամբ, բանտարկությամբ, աքսորով և այլն:

Սկզբունքորեն դեմ լինելով մահապատժին, Գոշը այն համարում է հակաբնական և փոխարինում այլ պատժատեսակներով, միաժամանակ առաջ քաշելով հանցագործին ուղղելու մարդասիրական տեսակետը և այսպիսով հնարավորություն ընձեռում ոչ միայն ֆիզիկական փրկության, այլև հոգևոր վերածննդի համար³⁴: Մխիթար Գոշը բնական իրավունքի տեսությամբ եկավ հիմնավորելու հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարը և դրա գաղափարական հիմքը հանդիսացող մարդ-անհատի կամքի ազատությունը և, մյուս կողմից՝ իրավական հիմք ստեղծելու վերականգնվելիք հայոց պետականության համար³⁵:

Մխիթար Գոշը անդրադարձել է նաև ամուսնաընտանեկան հարաբերություններին և սահմանել է մի շարք նորմեր այդ հարաբերությունները կարգավորելու նպատակով: Այս հարցում նա ելնում էր ժամանակի առաջադիմական գաղափարներից: Նա գտնում էր, որ ամուսնությունը պետք է լինի ամուսնացող զույգերի կամավոր համաձայնության արդյունք: Ամուսինը պարտավոր է հարգել

³⁴ Տե՛ս **Գրիգորյան Ա.** Բնական իրավունքի և մարդասիրական գաղափարները Մ. Գոշի «Դատաստանագրքում»// Պետություն և իրավունք, թիվ 1, Ե., 2001, էջ 62:

³⁵ Տե՛ս **Սաֆարյան Գ.** Նշվ. աշխ., էջ 254:

կնոջ պատիվն ու արժանապատվությունը, մարդկային վերաբերմունք ցուցաբերել նրա նկատմամբ: Ժամանակի թելադրանքից ելնելով՝ Գոշը չի խոսել կնոջ կողմից տղամարդու իրավունքների հարգման մասին, քանի որ միջնադարում տիրապետում էր այն տեսակետը, ըստ որի կինը պետք է ենթարկվի տղամարդուն: Սակայն, չնայած դրան, Գոշը գույքային հարաբերությունների առումով ամուսինների գույքային հավասարության կողմնակից է, ինչը շատ հազվադեպ երևույթ է միջնադարյան ժամանակաշրջանում:

Դատաստանագրքում առկա են նաև արդարադատության իրականացմանը վերաբերող առաջադիմական նորմեր: Դատարանի նպատակը պետք է լինի ճշմարտության բացահայտումը և արդարության հաստատումը: Գոշը իր դատաստանագրքում խոսել է դատավորի վարվելակերպի կանոնների մասին: Ըստ նրա՝ դատավորը պետք է լինի անկաշառ, ունենա գիտելիքներ, աշխատանքի փորձ, լինի համարձակ դատական ատյանում և վճիռ կայացնելիս: Դատավորը պետք է օր ու գիշեր զբաղվի ինքնակրթությամբ, յուրացնի բոլոր ազգերի իմաստուն մարդկանց խոսքերը, օրինակ վերցնի նրանցից: Գոշի կարծիքով դատավորը պետք է նաև ներողամիտ լինի:

Մխիթար Գոշը անդրադարձել է դատավարության ձևին: Դատավարությունը, որպես կանոն, բանավոր էր և կրում էր հրապարակային բնույթ, այսինքն՝ դմբաց էր: Կողմերին լսելուց հետո դատարանը ձեռնամուխ էր լինում վկաների հարցաքննությանը: Նա դեմ է եղել դատավարության ինկվիզիցիոն ձևին: Ըստ նրա՝ դատավարությունը պետք է ընթանա մրցակցային ձևով: Չնայած խոստովանությունը միջնադարում համարվում էր ապացույցների «թագուհին», սակայն Գոշը սրան ոչ մի առավելություն չի տվել: Նա դեմ էր նաև երդմանը՝ որպես ապացույցի տեսակի: Գոշը չէր ընդունում նաև բոլոր տեսակի օրդալիաները՝ որպես «ճշմարտությունը» բացահայտելու բարբարոսական մեթոդ: Օրդալիան արտահայտվում էր երդման, հաղորդություն ընդունելու, շիկացած երկաթը ձեռքն առնելու, սառը ջուրը մտնելու կամ մենամարտելու (անգեն կամ զենքով) միջոցով: Օրդալիայի ենթարկվածը ապացուցում էր իր անմեղությունը³⁶: Ապացույցների մեջ Գոշը ամենավստահելի և ամենահավատարմ համարում էր վկաների ցուցմունքը (նախ., գլուխ է): Վկաների ցուցմունքի հիման վրա կայացված դատավճիռը համարում էր արդարացի:

Մխիթար Գոշի դատաստանագիրքը հավասարը չի ունեցել միջնադարյան հայ իրականության մեջ: Իրավունքի փիլիսոփայության և տեսության տեսանկյունից ուշագրավ է նաև այն հանգամանքը, որ հայոց առաջին աշխարհիկ օրենսգիրքը կազմվել է պետականության բացակայության պայմաններում, մի բան, որը ևս բացառիկ երևույթ է իրավունքի պատմության մեջ: Մխիթար Գոշի իրավագիտական ուսմունքը կազմված է անձի, ազգի և պետության ինքնիշխանության հիմքի վրա³⁷:

Նախադրությունը իսկական դատաստանագիրք է՝ դատարանակազմության և դատավարության օրենսգիրք: Նախադրությունը փաստորեն իրավագիտական աշխատություն է դատաստանագրքի ստեղծման պատճառների, դատարանի,

³⁶ Տե՛ս **Հովհաննիսյան Ա.** «Մարդու իրավունքների հիմնախնդիրները միջնադարյան հայ իրավաբանական հուշարձաններում»// Օրենք և իրականություն, թիվ 7 , Ե., 2007, էջ 34:

³⁷ Տե՛ս **Սաֆարյան Գ.** Նշվ . աշխ., էջ 251:

դատարանակազմության, վկաների և ապացույցների, դատաստանագրքի նպատակի և խնդիրների մասին: Այստեղ Գոշն արժարծել է նաև գրավոր և բանավոր օրենքների և կրոնական կանոնների տարբերությունը, սահմանել դատավորի վարքագծի առանձնահատկությունները, նրա իրավունքներն ու պարտականությունները, վկաների դերը, երդումը, ապացուցումը, պետության կառավարման ձևը, պետության սովերենությունը, ժառանգությունը և այլն: Գոշի հայացքներում առանձնահատուկ տեղ են զբաղեցնում մարդու ազատություններին և իրավունքներին, պետական ինքնիշխանությանը նվիրված գաղափարները: Պետական ինքնիշխանության մասին Գոշի հասկացությունը հեռու չէ պետական ինքնիշխանության ժամանակակից գիտական ըմբռնումից³⁸: Դատաստանագրքի եկեղեցական կանոնները պարունակում են 124 հոդված, որոնցից բուն օրենքներ են 53-ը, իսկ մնացած 71-ը լրացումներ ու հավելվածներ են: Երրորդ մասի նորմերը վերաբերվում են պետության, վարչակարգի, կառավարողների և սեփականատիրության փոխհարաբերությունների հարցերին: Այս բաժինը բաղկացած է 130 հոդվածից: 1-88-ը հիմնական բաժինն է, իսկ 89-ից 130-ը՝ լրացուցիչ և հավելվածային կետերը:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ Գոշի «Հայոց Դատաստանագրքի» երկրորդ մասի 130 հոդվածներից 56-ը հիմնված են սովորության իրավունքի վրա³⁹:

Աշխարհիկ և հոգևոր իշխանությունների հարաբերությունները սահմանազատելու և կարգավորելու վերաբերյալ առաջ քաշված գաղափարներով Գոշը ընդհուպ մոտեցավ իշխանությունների տարանջատման հարցին⁴⁰:

Դատաստանագիրքը գրվել է երկար տարիների ընթացքում, և հեղինակը այն ավարտված չի համարել, քանի որ նրա կարծիքով օրենքները երբեք ավարտուն չեն լինում⁴¹:

Գոշը տարբերակել է իրավունքի զարգացման հետևյալ փուլերը՝

1. բնական իրավունք,
2. աստվածային իրավունք,
3. սովորության իրավունք,
4. կանոնական իրավունք,
5. աշխարհիկ իրավունք:

Գոշը առաջնայնությունը տալիս է բնական իրավունքին, որը գոյություն է ունեցել Աբրահամի և հեթանոսների ժամանակ: Բնական իրավունքը ամենից առաջ ենթադրում է անձի ազատություն, ըստ որի մարդը ի ծնե ազատ է: Բնական իրավունքը, ըստ Գոշի, աստվածային բնականության արտահայտությունն է մարդու մեջ⁴²:

Դատաստանագիրքը տարածվել և գործածվել է ոչ միայն պատմական Հա-

³⁸ Տե՛ս *Шведов В.* Государственный суверенитет, М., 1979, էջ 5:

³⁹ Տե՛ս Армянский судьник Мхитара Гоша, Пер. с древнесармянского А. А. Паповяна, ред., вступительная статья и примечания Б. М. Арутюняна, Е., 1954, էջ XX:

⁴⁰ Տե՛ս Քաղաքագիտություն, Ե., 2006, էջ 102:

⁴¹ Տե՛ս *Սանուշարյան Յ. Գ.* Նշվ. աշխ., էջ 89:

⁴² Տե՛ս *Պողոսյան Է. Վ.* Նշվ. աշխ., էջ 196:

յաստանում, այլև հայկական գաղթօջախներում՝ Լեհաստանում, Ղրիմում, Վրաստանում, Ռուսաստանում և այլուր: Դեռևս միջնադարում այն թարգմանվել է լատիներեն և ղպչաղերեն⁴³:

Շնորհիվ օրենսգրքի, բազմաթիվ նորմեր ընդունելություն գտան «հին աշխարհի» մի շարք երկրների օրենսդրություններում՝ այսպիսով ծառայելով աշխարհի իրավական մտքի զարգացմանը⁴⁴:

Մխիթար Գոշի դատաստանագիրքը հայ իրականության մեջ գործեց մոտ 600 տարի⁴⁵: Մխիթար Գոշի դատաստանագրքի գնահատման համար նախ պետք է նշել, որ, բացառությամբ Հուստինիանոսի «Corpus juris civilis» ժողովածուի և հետագայում բյուզանդական օրենքների, նրա ապրած դարաշրջանում չեն եղել «Հայոց Դատաստանագրքին» հավասար իրավական հուշարձաններ⁴⁶:

Հայ մշակույթի անխոնջ մշակ Ղևոնդ Ալիշանը, գնահատելով Գոշի գործունեությունը, նշում է, որ նա կարող էր իրեն անմահացնել, եթե անգամ «Դատաստանագրքից» բացի ոչինչ չթողներ⁴⁷:

Եթե Արիստակես Լաստիվերցին ողբում էր ազգային թշվառությունը, Յովհաննես Սարկավազը աղոթում էր, որ վիատված հայ ժողովուրդը հավաքվի և փրկվի, Ներսես Շնորհալիկն խաչակիրների օգնությամբ արևելյան քրիստոնյաների «լավ օրերի ու վերածաղկման» երազն էր առաջադրում՝ չունենալով Հայաստանի անկախության, հայոց թագավորության բուն հայրենիքում վերականգնելու կոչմանը, ապա Մխիթարը ուներ քաղաքական ազատության իրական հեռանկար և համոզված էր, որ կվերականգնվի հայկական թագավորությունը: Ըստ որում, նա հույսը կապում էր ոչ թե արտաքին միջամտության, այլ երկրի ներքին՝ սեփական ուժերի հետ:

Այդ հեռանկարը և համոզմունքը իրենց դրսևորումն են գտել թե նրա առակագրքում և թե դատաստանագրքում⁴⁸:

Հայ իրավական մյուս նշանավոր հուշարձանը Սմբատ Սպարապետի /Գունդստաբլի/ «Դատաստանագիրքն» է՝ գրված 1265թ–ին: Այն կազմվել է Մ. Գոշի «Դատաստանագրքի» հիման վրա և գործել է Կիլիկիայի հայկական թագավորությունում /1080-1375թթ./:

Սմբատ Սպարապետը միջնադարի հայ ամենաերևելի քաղաքական և զրական գործիչներից է, որը որպես զորքերի գլխավոր հրամանատար մինչև կյանքի վերջը սուրը ձեռքին պատշպանեց հայոց պետականության անկախությունն ու անվտանգությունը, որպես խոշոր դիվանագետ՝ պաշտպանեց հայոց պետականության շահերը արտաքին հարաբերություններում, որպես օրենսդիր՝ իր «Դատաստանագրքով» բավարարեց ժամանակի հայ իրականության իրավական պահանջները, որպես պատմիչ՝ իր «Տարեգրքով» գալիք սերունդներին ավան-

⁴³ Տե՛ս **Միրումյան Կ.** Քաղաքական ուսմունքների պատմություն, Երևան, 2006, էջ 247:

⁴⁴ Տե՛ս **Խաչատրյան Մ.** Գոշի դատաստանագրքի կիրառումը պատմական Հայաստանի սահմաններից դուրս// Օրինականություն, N 35, Երևան, 2006, էջ 42-45:

⁴⁵ Տե՛ս **Սաֆարյան Գ.** Նշվ. աշխ., էջ 99-100:

⁴⁶ Տե՛ս **Սուքիասյան Ա. Գ.** Նշվ. աշխ., էջ 61:

⁴⁷ Տե՛ս **Ալիշան Ղ.** Հայապատմում, Վենետիկ, 1901, էջ 101:

⁴⁸ Տե՛ս **Պիվազյան Է.** Նշվ. աշխ., էջ 87:

դեց ժամանակի պատմությունը և վերջապես որպես թարգմանիչ՝ իր թարգմանած «Ասիզներով» կորստից փրկեց և համաշխարհային իրավագիտության սեփականությունը դարձրեց միջնադարի այդ իրավական հուշարձանը⁴⁹:

Սմբատը իր ամբողջ կյանքը տվեց հայ վերածնված պետությանը ծառայելու գործին: Նա աչքի ընկնող գորավար էր, դիվանագետ, պատմաբան և իրավագետ⁵⁰: Սմբատը շուրջ 50 տարի, մինչև իր մահը /1276թ./, որպես պետության սպարապետ /Գունդստաբլ/, գլխավորում էր զորքը ու միշտ պատրաստ էր պաշտպանելու թշնամիների հարձակումներից հայրենի երկրի սահմանները: Կիլիկյան պետության համար Սմբատ Գունդստաբլը նույնն է, ինչպիսին նրա ժամանակակից և բարեկամ ժուանվիլն էր /1225-1317թթ./ Ֆրանսիայի համար⁵¹:

Ուշագրավ են Սմբատ Սպարապետի հայացքները իրավունքի և օրենքի, օրինականության, ամուսնաընտանեկան, քրեաիրավական, աշխատանքի պաշտպանության, երեխաների կրթության, պատերազմի և խաղաղության հարցերի վերաբերյալ: Սմբատ Գունդստաբլի «Դատաստանագիրքը» ըստ իր ձևի և համակարգված շարադրանքի, ըստ նյութի դասավորության՝ իսկական օրենսգիրք է, կողիֆիկացված փաստաթուղթ, թեև օրենքների այս հավաքածուն կոչվում է «Դատաստանագիրք», սակայն այն բովանդակում է ոչ միայն դատական, այլև իրավունքի մյուս ճյուղերին պատկանող նորմեր:

Սմբատի դատաստանագիրքը բովանդակում է 177 պարագրաֆներ: Իրավանորմերը դասավորված են հետևյալ կարգով՝ պետական և վարչական իրավունք (1—3, 70—71 և այլ պարագրաֆներ), եկեղեցական իրավունք (8—17, 21—39, 51—66 և այլ պարագրաֆներ), քաղաքացիական իրավունք (96—114 և այլ պարագրաֆներ), գրավադրման և հիպոթեկային իրավունք (99—104 պարագրաֆներ), ամուսնաընտանեկան իրավունք (72—98 և այլ պարագրաֆներ), ժառանգական իրավունք (94—96, 113—114 պարագրաֆներ), իրավախախտումներից և քրեական իրավունքից բխող պարտավորություններ (1—19, 119—177 և այլ պարագրաֆներ), դատական իրավունք (1, 48, 49, 61, 71, 79, 112 և այլ պարագրաֆներ), առևտրային իրավունք (106—112 և այլ պարագրաֆներ), ստրկատիրական և ճորտատիրական իրավունք (18, 115—118 պարագրաֆներ)⁵²: Հայ իրավական հուշարձաններում Սմբատ Գունդստաբլի «Դատաստանագիրքը» առաջին իրավական փաստաթուղթն է, որտեղ հեղինակը թվարկել է արքայական պալատի աստիճանավորների պաշտոնները, սահմանել նրանց պարտականությունները, հստակ տարանջատել նրանց գործառույթները, ինչպես նաև դասակարգել պաշտոնները՝ ըստ դասերի սահմանելով պաշտոնների անվանումները, զգեստավորման պահանջները: Ուսումնասիրելով այդ պաշտոնյաների պարտականությունները՝ նրանց ծառայությունը կարելի է բնորոշել որպես մարդասիրական գործունեություն, ինչը համարվում է նաև արդի պետական ծա-

⁴⁹ Տե՛ս **Սաֆարյան Գ.** Սմբատ Սպարապետի իրավաքաղաքական հայեցակարգը// Օրինականություն, թիվ 65, Ե., 2011, էջ 2:

⁵⁰ Տե՛ս **Սուքիասյան Ա.** Կիլիկիայի հայկական պետության և իրավունքի պատմությունը, Ե., 1978, էջ 236-237:

⁵¹ Նույն տեղում, էջ 238:

⁵² Նույն տեղում, էջ 241:

ռայության բնութագրիչներից մեկը⁵³:

Ըստ նրա՝ իրավունքի և օրենքի էությունն ու նպատակը կարգուկանոն հաստատելն է և ծառայելը հասարակական բարօրությանը: Աշխարհական օրենքները, արտացոլելով աստվածային իրավունքը, կոչված են կարգավորել աշխարհիկ հարաբերությունները և պատժել օրինազանցներին: Սմբատ Սպարապետը ամուսնության համար սահմանում է որոշակի տարիք՝ 15 տարեկանը և պարտադիր համարում ամուսնացողների կամավոր համաձայնության առկայությունը: Նա պաշտպանում է նաև կնոջ պատիվն ու արժանապատվությունը: Մեծ ուշադրություն է դարձրել երեխաների խնամքի, դաստիարակության և կրթության հարցերին: Դատաստանագրքով նա իրավաբանորեն ամրագրել է երեխաների անվճար ուսուցումը:

Մխիթար Գոշի նման նա նույնպես չէր ընդունում օբյեկտիվ մեղսայնացման սկզբունքը և ամրագրել է պատասխանատվության անհատականացման սկզբունքը: Պատիժը պետք է կիրառվի մեղադրվող անձի նկատմամբ՝ սուբյեկտիվ մեղսայնացման սկզբունքին համապատասխան:

Սմբատ Սպարապետին հայտնի էր նաև անհրաժեշտ պաշտպանության ինստիտուտը, որի դեպքում մարդը ենթակա չէ քրեական պատասխանատվության:

Սպարապետը կանգնած էր արդարադատության օրինականության դիրքերում և պնդում էր, որ արդարադատությունը պետք է իրականացվի օրենքի հիման վրա: Օրենքը պետք է պահպանվի բոլորի կողմից, այդ թվում՝ թագավորի:

Նա նաև խաղաղության և ժողովուրդների բարիդրացիական հարաբերությունների կողմնակից էր: Մասնավորապես, նրա անմիջական ջանքերով կնքվեց հայ-մոնղոլական 1225 թվականի պայմանագիրը, որով ոչ միայն կասեցվեց մոնղոլական աշխարհակործան արշավանքը դեպի Կիլիկիա, այլև Հայաստանում որոշակիորեն մեղմացվեց մոնղոլական տիրապետության ծանրությունը: Այս պայմանագիրը կնքվեց Մանգու խանի նստավայրում՝ Կարակորումում: Սույն պայմանագրի երկրորդ հոդվածով մշտական խաղաղության և բարեկամության հիմք է դրվել մոնղոլների և քրիստոնյաների միջև⁵⁴:

Սմբատ Սպարապետի իրավաքաղաքական հայեցակարգի հիմնադրույթներն են՝

1. Պետության լավագույն ձևը սահմանադրական միապետությունն է:
2. Միապետի իշխանության սահմանափակումները վերաբերվում են՝ ա/ թագաժառանգման մեխանիզմին, բ/ ավատատերերի անձեռնմխելիության պաշտպանությանը:
3. Դատական գերագույն իշխանությունը պատկանում է թագավորին /պետությանը/, իսկ եկեղեցականը դրա շարունակությունն է:

⁵³ Տե՛ս **Դավթյան Գ.** Իշխանավորի վարքագծի կանոնները և կիրառվող սահմանափակումները հայ իրավական հուշարձաններում// Դատական իշխանություն, Ե., 2011, թ. 7, 8, էջ 62:

⁵⁴ Տե՛ս **Ավագյան Ռ.** Նշվ. աշխ., էջ 646:

АРМЯНСКИЙ СУДЕБНИК КАК ИСТОЧНИК АРМЯНСКОГО СРЕДНЕВЕКОВОГО ПРАВА

М. А. МУРАДЯН

В статье рассматривается проблема источников древнего и средневекового права. Изучаются обычное право, судебный прецедент, нормативно-правовые акты и договоры.

Досконально показаны судебники средневековой Армении и Киликийского государства, которые стали важными источниками права.

THE ARMENIAN CASE OF LAW AS THE SOURCE OF THE MEDIEVAL ARMENIAN LAW

M. A. MURADYAN

The author examined problems of sources of medieval law. He thoroughly considered statute books of Medieval Armenia and Cilicia.

ՀԱՆՐԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔ

Ա. Ս. ՂԱՄԲԱՐՅԱՆ

*ՀՀ գլխավոր դատախազության իրավական
ապահովման և եվրաինտեգրման բաժնի պետ,
իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ*

Քրեական դատավարության գիտության մեջ առաջարկվել է հանրայնությունը դիտարկել որպես քրեական դատավարության սկզբունք¹ և այն ամրագրել քրեական դատավարության օրենսգրքում²:

Ուկրաինայի Հանրապետության նոր քրեական դատավարության օրենսգրքի (ընդունվել է 2012թ. ապրելի 13-ին) 25-րդ հոդվածում որպես քրեական դատավարության սկզբունք նշվել է հանրայնությունը, որի համաձայն՝ դատախազը, քննիչը քրեական հանցագործության հատկանիշներ հայտնաբերելու (բացառությամբ այն դեպքերի, երբ քրեական վարույթը կարող է սկսվել միայն տուժողի դիմումի հիման վրա) կամ հանցագործության մասին հաղորդում ստանալու դեպքում պարտավոր են իրենց իրավասության շրջանակներում սկսել մինչդատական վարույթ և ձեռնարկել օրենքով նախատեսված բոլոր միջոցները հանցագործության հանգամանքները և այն կատարողին պարզելու ուղղությամբ:

¹ Տե՛ս *Алексеев Н. С., Даев В. Г., Кокорев Л. Д.* Очерк развития науки советского уголовного процесса, Воронеж, 1980, էջ 40:

² Տե՛ս *Бандурин С. Г.* Публичность как принцип уголовного судопроизводства и его действие в стадии возбуждения уголовного дела, Автореф. дисс. к. ю. н., Саратов, 2004, էջ 5: